

ماند. در ۱۸۹۸م شوبرت فون ژلیرن بازسازی بی‌دقتی از مسجد ارائه کرد که در کتاب «بررسی هنر ایران» مورد استفاده قرار گرفت (نک: پوپ، ۱۱۵۲). در ۱۹۵۰م زتیا کاوشهایی در مسجد انجام داد. ستونهای کشف شده توسط او مؤید متونی بود که بنا را با رواقهای ستون‌دار بر گرداگرد صحن توصیف می‌کنند. بررسیهای او دو مرحله ساختمانی مقصوره را خاطر نشان ساخته، آن را به منزله تقویت قوسی که توانایی نگاهداری گنبد را نداشته، توضیح داده است (گلمبک، ۱/۲۵۶). از دیدگاه پوگاچنکوا و منگوشکایا این تغییر دگرگونی آگاهانه‌ای در طرح بوده است: یک فرض آن است که تغییر بزرگ‌تر ساختن گنبد را فراهم کرده؛ و بنا به فرض دیگر ایجاد گونه متفاوتی از بخش انتقالی مورد نظر بوده است (همو، ۱/۲۵۷). در پژوهشهای دیگر به هماهنگی هندسی طرح پرداخته شده است (بولاتف، ۱۵۴-۱۶۶).

اخیراً مسجد بر اساس این پژوهشها مرمت شده است (نک: گلمبک، ۱/۲۵۴-۲۶۰). در پژوهشهای باستان شناختی انجام یافته در آرامگاه در ۱۹۱۴م توسط گولیامف، و در ۱۹۵۶-۱۹۵۷م توسط پلتنوف، زاخیدف و لورنف اثری از مدرسه یافت نشده است. امروزه آرامگاه از نظر مرمت وضع نامناسبی دارد و گنبد داخلی از میان رفته است (همو، ۱/۲۵۴).

مآخذ: ابن عربشاه، احمد، عجایب المقدوره، قاهره، ۱۳۰۵ق؛ ابوطاهر سمرقندی، «سمریه»، قنده و سمریه، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۶۷ش؛ حافظ‌ابرو، عبدالله، ذیل طغرنامه نظام الدین شامی، به کوشش بهمن کریمی، تهران، ۱۳۲۸ش؛ شرف الدین علی یزدی، نظرنامه، تهران، ۱۳۳۶ش؛ نصیح خوانی، احمد، مجمل فصیحی، به کوشش محمود فرخ، مشهد، ۱۳۳۹ش؛ کلاویخو، ر.، سفرنامه، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، ۱۳۲۲ش؛ نیز:

Bulntov, M. S., *Geometricheskaya garmonizatsiya v arkhitekture Srednei Azii IX-XV vv.*, Moscow, 1978; Golombek, L. and D. Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton/ New Jersey, 1988; Mankovskaya, L. I., «Novoe v izuchenii Mecheti Bibi-Khanyma, Iz istorii iskusstva velikogo goroda», ed. G. A. Pugachenkova, Tashkent, 1972, pp. 94-118; Pletnev, I. E., «K voprosu o rekonstruktsii mavzoleya Bibi-Khanym v Samarkande», *Sbornik Nauchnykh Trudov*, III/90-108; Pope, A. U. and P. Ackerman, *Islamic Architecture*, K. Timūrida, *A Survey of Persian Art*, London/Tokyo, 1967, vol. III; Pugachenkova, G. A., *Chefs-d'oeuvre d'architecture de l'Asie Centrale XIV-XV siècle*, Paris, 1981; Ratlin, S. B., *Meche' Bibi-Khanym*, Moscow, 1950; Zakhidov, P. Sh., *Mavzolei Bibi-Khanyma, Arkhitekturnoe nasledie Uzbekistana*, 1960, pp. 60-74.

لیزا گلمبک

برخی از منابع، از بقعه و کوه بی‌بی شهریانو نام برده شده است (اعتمادالسلطنه، ۹۶۸-۹۶۹؛ کمال‌الدوله، هفتم؛ حکیم‌الممالک، ۲۳). بنابراین، تنها اعتقادات عامه است که شهریانو را با شهر ری مربوط می‌کند. از سویی قرار گرفتن مقبره در دل کوه و کنار چشمه و دارا بودن ویژگیهای معماری ساسانی برخی از محققان را بر آن داشته است که احتمال دهند روایت زندگی شهریانو و انتساب مقبره به وی، به منظور حفاظت از زوال مکانی مقدس از دوره ساسانی بوده است (اعتمادالسلطنه، ۹۶۸؛ نیز نک: باستانی، ۲۷۱). براون بنا بر پاره‌ای اطلاعات شفاهی، این مکان را آتشکده ذکر می‌کند (ص ۹۸).

مجموعه بنای زیارتگاه در محوطه مستطیل شکلی به طول ۳۳ متر (شمالی - جنوبی) و عرض ۲۲ متر (شرقی - غربی) قرار دارد که از ۳ طرف با دیواری بازمانده از دوره آل بویه، محصور شده است. بناهای اصلی در جهت جنوبی جای دارند و فضای شمال آنها در دوره‌های مختلف به دو صحن بیرونی و اندرونی، یا مردانه و زنانه تقسیم شده است (مصطفوی، «بنای...»، ۲۵۶؛ تحقیقات میدانی).

کهن‌ترین بخش مجموعه حرم و اتاق طویل جنوب آن (در جهت شرقی - غربی) با دیوارهای ساخته شده از لاشه سنگ و ملاط گچ است که بنیانش به دوره ساسانی بازمی‌گردد. شکل بنا در اصل مربع، و شامل گنبدخانه در مرکز و راهروهایی در پیرامون بوده است (ریکا، «اقدامات...»، ۱۵). مدخل اصلی حرم از طرف شرق سردری است که در دوره صفویه تغییراتی کرده است. در دوره قاجاریه با بازسازی ۳ دیوار از ۴ دیوار پیرامون بنا (دیوار شمالی، دیوار سنگی حامل قوس ساسانی است که با سنگ و آجر پر شده است)، گنبدی کاشی‌کاری جایگزین گنبد ساسانی شده، و سکنجها و گنبدهای داخلی و خارجی با آجر پر شده است. در ساخت قوس طاقنماهای ۸ گانه زیر طاق به دلیل ناصافی لبه‌ها یک ردیف آجر به کار رفته است. از راهروهای پیرامون راهرو جنوبی (اکنون اتاقی طویل) هنوز باقی است که با طاق آجری در دوره قاجاریه پوشش شده است. نظیر همین طاق برای پوشش ۳ راهرو و دهلیز ورودی (از ساخت و سازهای قاجاریه) نیز به کار رفته است (همانجا).

سقف بقعه در حال حاضر دارای تزیین آینه‌کاری است و دهلیزی که جلوسر در قرار دارد تا چند دهه پیش به صورت ایوان بوده، و قسمتی از حیاط اندرونی به شمار می‌آمده است. امروزه حرم دارای دو مدخل است. ورودی به سوی قسمت زنانه (به سمت شمال) بسته، و به طرف صحن مردانه باز است (تحقیقات میدانی). صندوق چوبی منبت‌کاری شده حرم متعلق به دوره تیموری، و دارای کتیبه‌هایی به خط ثلث، در بردارنده نام سازندگان آن «حسین و اخوه محمد...» و تاریخ ۸۸۸ق است. کتیبه دیگری روی در منبت ورودی اصلی بقعه، مربوط به دوره شاه طهماسب بوده که نام واقف «محمد بن المرحوم احمد ارغ بیک» بر لوحه پایین لنگه راست، و نام سازنده و تاریخ بر لوح پایین لنگه چپ چنین ثبت شده بوده است: «فی تاریخ سنه اثنی و ستین و تسعمائه عمل

بی‌بی شهریانو، بقعه، زیارتگاهی در دامنه جنوبی کوهی به همین نام در حاشیه جنوب شرقی ری کهن. این مکان به باور شیعیان، به عنوان آرامگاه شهریانو، دختر یزدگرد سوم و همسر امام حسین (ع) (قمی، ۱۹۶؛ ابن بابویه، ۳۶۹) مورد احترام است. نام این بانو در متون کهن به صورتهای گوناگونی آمده است (نک: بیهقی، ۳۴۸/۱، ۳۵۰؛ یعقوبی، ۲۴۷/۲؛ کریمان، ری...، ۴۰۵/۱-۴۱۱). اما نه تنها در هیچ‌یک از متون کهن از انتساب این بقعه به شهریانو سخنی به میان نیامده است، بلکه محل دفن او را قبرستان بقیع تعیین کرده‌اند (قمی، ۱۹۷؛ نیز نک: کریمان، برخی...، ۱۸۳) و تنها از سده ۹ق/۱۵م شواهدی بر این انتساب در آثار در دست است (نک: دنباله مقاله) و از سده ۱۳ق/۱۹م در

رسیده است، مانند تالاری که در جهت شرقی بنا ایجاد کرده‌اند (گزارش مرمت... بشه؛ تحقیقات میدانی). این بنا در فهرست آثار تاریخی ایران با شماره ۲۵۶ به ثبت رسیده است (مشکوتی، ۲۱۴).

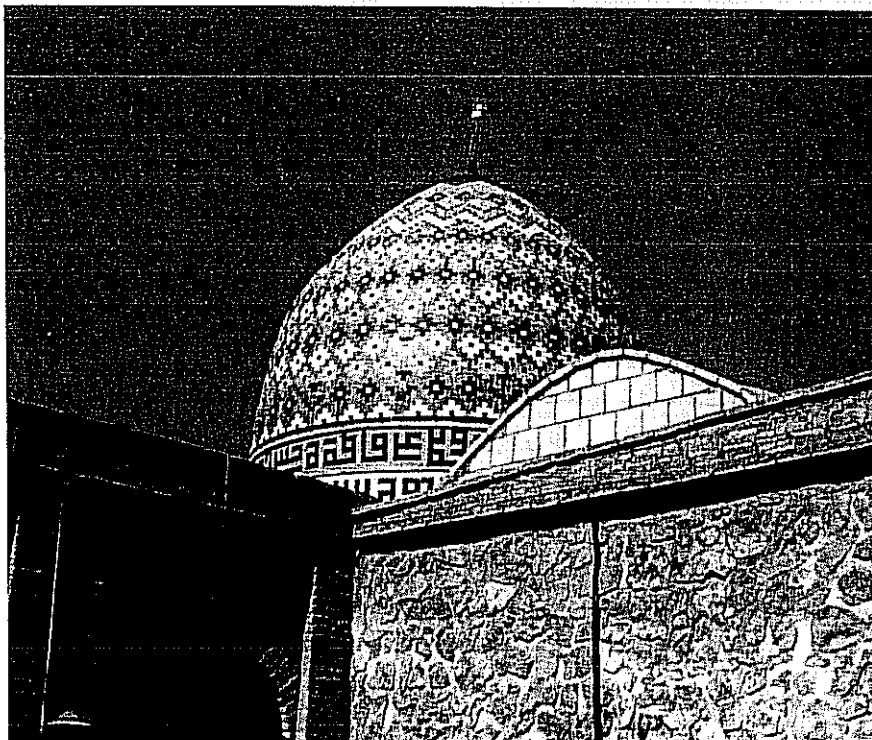
مآخذ: این بابویه، محمد، عین اخبار الرضا، تهران، انتشارات علمی اسلامی؛ اعتمادالسلطنه، محمدحسن، روزنامه خاطرات، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۲۵ش؛ باستانی‌پاریزی، محمد ابراهیم، خاتون هفت قلعه، تهران، ۱۳۲۲ش؛ براون، ادوارد، یک سال در میان ایرانیان، ترجمه ذبیح‌الله منصوری، تهران، کانون معرفت؛ بیهقی، علی، لیاب الانساب، به کوشش مهدی رجایی، قم، ۱۴۱۰ق؛ حکیم‌الممالک، علینقی، روزنامه سفر خراسان، تهران، ۱۳۵۶ش؛ ریکا، الکساندر، «اقدامات مرمتی در بقعه بی‌بی شهربانو»، آگاهی‌نامه، تهران، ۱۳۵۷ش، شد ۳۰؛ همو، گزارش نخست درباره کارهای مرمتی بقعه بی‌بی شهربانو، سازمان حفاظت آثار باستانی، چاپ نشده؛ قمی، حسن بن محمد، تاریخ قم، ترجمه حسن بن علی قمی، به کوشش جلال‌الدین طهرانی، تهران، ۱۳۶۱ش؛ کریمان، حسین، برخی از آثار باقی مانده از ری قدیم، تهران، ۱۳۵۰ش؛ همو، ری باستان، تهران، ۱۳۲۵ش؛ کمال‌الدوله قاجار، محمدحسن، جهان‌نمای مظفری، تهران، چ سنگی؛ گزارش مرمت بناها در شش ماهه اول سال ۱۳۸۲ (نکا، مله)؛ مشکوتی، نصرت‌الله، فهرست‌بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، تهران، ۱۳۲۹ش؛ مصطفوی، محمدتقی، آثار تاریخی طهران، به کوشش هاشم محدث، تهران، ۱۳۶۱ش؛ همو، «بنای تاریخی بقعه بی‌بی شهربانو»، گزارشهای باستان‌شناسی، تهران، ۱۳۳۲ش، ج ۱۳؛ همو، «زیارتگاه بودن بقعه بی‌بی شهربانو...»، همان؛ یعقوبی، احمد، تاریخ، بیروت، ۱۳۷۹ق/۱۹۶۰م؛ تحقیقات میدانی مؤلف؛ نیز:

Gozarash..., www.tehranmiras.ir/edarekol/haydari/amkd.htm.
مهبانو علیزاده

بی‌بی مُنَجَّمه، نک: ابن بی‌بی.
پیشت، نک: نجوم.

پیشت، در اصطلاح ادب کوچک‌ترین واحد شعر کلاسیک. هر بیت دارای دو نیمه (یا لَخت) است که به لحاظ وزن عروضی (نکا: ه، د، عروض) یکسان‌اند. هر کدام از این دو نیمه «مصرع» یا به تخفیف «مصرع» نامیده می‌شود (نکا: شمس قیس، ۴۰؛ نصیرالدین، ۱۱۸؛ تهانوی، ۱۱۰/۱؛ نیز نک: همایی، ۹۳/۱). به واژگان هماهنگ پایانی مصرع دوم که بیت را - با توجه به قالب شعر - به ابیات پیش و پس یا به مصرع اول پیوند می‌دهد، قافیه (م) می‌گویند. چنانچه کلمه یا کلماتی بعد از قافیه تکرار شود، آن را ردیف می‌نامند (نکا: شمس قیس، ۱۸۸، ۱۹۲، ۲۳۵). از آنجا که برخی از صنایع بدیعی و مباحث عروضی به ساختار و شکل بیت مربوط می‌شود، قدما قسمتهای مختلف بیت را نام‌گذاری کرده‌اند (برای نمونه، نک: خطیب، ۳۲؛ شمس قیس، ۴۱؛ دشتکی، ۱۰)؛ بدین ترتیب که به نخستین کلمه مصرع اول، «صدر» و به

هدایت‌الله بن فضل نجار) (مصطفوی، «زیارتگاه...»، تصویر ۲۴، ۲۵، «بنای»، ۲۶۲-۲۶۳، ۲۶۵، ۲۹۴، ۲۹۵).



گنبد دوره قاجار

در سده ۴ق/۱۰م در دوره آل بویه در گوشه جنوب شرقی، بنای مربع شکل سنگی گنبدداری ساخته شده است. سکنجها و گنبد سنگی از لاشه سنگ و گچ، به طرز بسیار صاف و منظم ساخته شده، و به کارگیری قالب دبه در آن نمایان است (همان، ۲۵۶، ۲۶۰، ۲۶۲). در بخش شمالی حرم، مسجدی مردانه از دوره قاجاریه برپاست. براساس خط نوشته‌های یادگاری زوار بر روی نخستین لایه آهکی، تاریخ دوره سلطنت فتحعلی‌شاه به آن داده شده است (ریکا، همانجا). این مسجد به وسیله دری به حرم راه می‌یابد. این ورودی در گذشته نه‌چندان دور معمولاً بسته بود و مردانی که در زمره سادات نبودند، در این مسجد مراسم زیارت را به جای می‌آوردند (مصطفوی، آثار...، ۱۳۲/۱). اتاقی نیز که با گچ‌بریهای زیبا در شمال صحن مردانه قرار دارد، از الحاقات دوره قاجاریه است و در گذشته برای مهمانان متولی یا زوار دیگر استفاده می‌شده است (همانجا؛ تحقیقات میدانی). امروزه مشخص شده است که این اتاق در مقابل حصاری که از پیش برپا بوده، ساخته شده است؛ در واقع دیوارهای اتاق به نمای حصار نزدیک شده، اما به آن پیوند ندارد و دیوار حصار زیر آن باقی است. در حیاط بیرونی بقعه چشمه‌ای است که در گذشته، به آن و نیز به درخت توت نزدیکش تبرک می‌جسته‌اند (مصطفوی، همان، ۱۳۰-۱۳۳؛ ریکا، گزارش...، ۲؛ تحقیقات میدانی).

در نیمه اول سال ۱۳۸۲ش تغییرات و مرمت‌هایی در مجموعه به انجام